

КРЪСТАН ДЯНКОВ
НАСЛЕДСТВО, КОЕТО СЕ
РАЗПЕЧАТВА В БЪДЕЩЕТО

chitanka.info

Спомням си мрачния есенен ден на 1964 година, когато, току-що прочел за първи път „Кентавърът“, неочаквано се срещнах с неговия автор. В София за няколко дни гостуваше американският писател Джон Ъпдайк. Литературните списания в Съединените щати вече твърдяха, през устата на своите най-известни критици, че Ъпдайк е онази нова изгряваща звезда, на която е писано да озари отново притъмнелия литературен небосклон след смъртта на творци като Уилям Фокнър и Хемингуей, да продължи традициите на Томас Уулф и Шърууд Андерсън.

И тъй, в онзи есенен ден се въртах по друга работа из фойето на един столичен хотел и ненадейно погледът ми падна върху високата фигура на хилав млад мъж; той обърна лице и без много да му мисля, приближих и го заговорих: „Вие сте Джон Ъпдайк, нали?“ Не бих разказвал тази история, ако отговорът му не беше положителен. „Как ме познахте?“ — изненада се той. „От книгата“ — опитах се да обясня. От книгата — никога не бях виждал лицето на този човек — но от нея бях съградил един образ, който сега изведнаж се материализираше. Книгата приличаше на този човек.

На другия ден, когато го видях отново и за по-дълго, ме чакаше обратното впечатление: този човек приличаше на своята книга. Все още потресен от „Кентавърът“, уверих се, че Ъпдайк изглежда и говори досущ като своята проза. Обикновеното на пръв поглед лице — ще речеш, „източил се набързо немирник“ — криеше същото богатство на мисъл, на чувство и на реч, от които е пропита всяка страница на романа му. В началото говорехме за обикновени неща (както налага празният етикет), но и в обикновените неща той проникваше по свой начин, виждаше ги с други очи, придаваше им необикновени значения. Оказа се, че „Кентавърът“, за който наистина бях почнал да мисля така, съвсем не е словесен експеримент — повестта за последните дни на учителя Джордж Колдуел Ъпдайк не би могъл да разкаже по друг начин. И заедно с изключителната му култура порази ме и неговата самокритичност: „Искате да преведете тази книга на български език? Та това е най-тежката ми книга, най-тромаво написана и... много мъчна, казват.“ Не мога да се закълна, че в тези думи нямаше и прекалена скромност, но реших, че щом е възможно човек не само да разсъждава, но и да говори като книгите си, то непременно тези книги ще трябва да звучат добре и на всеки друг

език. Оставям читателя да прецени доколко словото на превода — макар и тук-таме доста необикновено — може да бъде направо консумирано без помощта на глътка вода.

Искам да благодаря преди всичко на Джон Ъпдайк, който ми разреши да направя този опит и бе тъй добър да ми даде превода на старогръцкия пасаж от Аполодор, с който свършва романът.

Впрочем що за книга е „Кентавърът“?

Съединените щати нямаха „разгневени млади мъже“. Американският еквивалент на това чисто британско литературно поколение почна с бунта на битниците, с антиконформизма на Джек Керуак и брадатите наркомани от подземията на Сан Франциско, изви се като вихрушка в тълпите босоноги младежи по пътищата на Щатите, чиято единствена идеология на протести беше зен-будизмът, премина след това, но за кратко време, в поезията на Лорънс Фърлингети и накрая кристализира в осъзнатия протест на хилядните политически демонстрации и в песните на Боб Дайлън и Джоун Бейз. Поредното подмладяване на литературата след нейното, тъй да се каже, пролетарско обновяване през 30-те почна бавно. Смъртта на Фокнър, Фрост, Хемингуей бе наистина сътресение, от което мъчно се излиза. Може би първи предвестници на младата вълна бяха „Спасителят в ръжта“ на Джеръм Селинджър и „Да убиеш присмехулника“ на Харпър Лий. Може би е трябвало да се родят романите на Джон Чийвър и Кетрин Ан Портър, поезията на Робърт Лоуъл и драмите на Тенеси Уилямс и Артър Милър, за да се стигне до драмите на Едуард Олби, стиховете на Тед Хюз и романите на Сол Белоу, Джеймз Болдуин и Джон Ъпдайк.

„Кентавърът“ е типичен роман на избистрения интелектуален реформизъм в днешната американска литература. Той не притежава монолитната епичност на Фокнър, нито гражданското въстание на Стайнбек и все пак говори, че неговият автор е прочел твърде добре своите големи предшественици. Нещо повече — по острото, си чувство за своето време, по своето дълбоко внимание на дълбоко честен човек към живота, Ъпдайк сякаш надминава големите майстори на американския критически реализъм. Той твърде млад е почерпил от битието на хората около себе си онези истини, които искрено и с

огромно вълнение преминават в сериозни и възвишени идеи. И тъкмо тези идеи, тези негови открития в голямата наука за човека и човешкото общество, безпогрешно изложени в „Кентавърът“, правят романа му разбираем, близък на всеки читател и подчертано съвременен.

Историята на Джордж Колдуел, великия неудачник и на места жалък мечтател, уви, отлично разбиращ несъстоятелността на своите мечти, е пряко заета от собствения семеен живот на писателя. В автобиографичната си повест-есе „Кучешки дрян — първо лице, единствено число“ (поместена в „Избрана проза“, 1965) Джон Ъпдайк пише за себе си и своето семейство:

„Баща ми продължаваше да работи като учител в гимназията; той бе намерил тази работа скоро след моето раждане. След мен не се роди друго дете. Бях едничък син. През 1932 година се родиха много единствени деца... Баща ми и дядо ми бяха жертви на 30-те. Баща ми бил изхвърлен от телефонната компания, където работел като кабелист, той и майка ми живели по приюти и хотели из цяла Западна Пенсилвания. Живели в тази тъмнина, а подробностите на техните приключения — самотата на майка ми, романите на Тургенев, проститутките на долния етаж, мъжете, умиращи от глад из парковете на Питсбърг — всичко това събуждаше ревност в детското ми сърце... Събитията, които оформиха възгледите на моите родители, са се пропили и в мен. По времето, когато съм бил заченат и роден, те са чувствували в себе си вцепенението, страха и отчаянието на цялата нация. При Рузвелт надеждите се върнаха... Още от дете гледах на републиканците като на слепи дракони; техен прототип беше бръснарят — последния път, когато ме подстрига, твърдеше, че президентът умрял от сифилис. И до днес не мога да слушам приказките на републиканците, без да чуя потракването на ножици край ушите си. За мен Рузвелт беше завършекът на един стабилен свят. Сега той се превръща в блед спомен, в полулегенда, в герой на

средновековна хроника. Тъй стана с всичко. Там, дето по-рано растеше жито, сега високоговорители непрестанно бълват реклами... Докато бях в първоначалното училище, гимназията ми се струваше огромна. В нея баща ми всекидневно вършеше своите фокуси, а от джоба му вечно се подаваше сноп повредени писалки. Водеше ме сегиз-тогиз там — миризмата на лак, на подово масло, височината на чиновете, на чешмичките, фантастичните размери на гимнастическия салон — всичко това ме караше да се чувствавам в зали, където от векове насам някаква раса от великани е преминавала трудния си живот в светлината на велико блаженство...”

И от другите биографични данни за Ъпдайк, колкото и непълни да са те, става ясно, че сюжетът на „Кентавърът“ (като малък писателят обичал да възсяда баща си като кон по време на разходките им из полето) е откъснат от една действителност, жива, силна, изстрадана. Ъпдайк сам признава, че романът му е много личен. „В известен смисъл той е необичаен — казва той. — Сплитането на античните митове със съвременната действителност на Пенсилвания през 1947 година е твърде сложен комплекс. Но всеки би го разбрал, ако поясня откъде взех идеята за романа. Източник станаха няколкото реда, срещнати в един сборник древногръцки легенди. С тях започва и самата книга. В този миг особено силно ме порази образът на Хирон, пожертвувал, подобно на Христа, себе си и своето безсмъртие заради човечеството. Поисках да преразкажа тази легенда, да я прочета с очите на днешен човек. В моето въображение тя се сля със спомените от детството. Ето как Олинджър стана Олимп, а боговете Зевс, Хефест, Хера, жената на кентавъра Харикло и дъщеря му Окироя се превъплътиха в реални хора. Мъдрият Хирон в представите ми се съчета с учителя Колдуел, а неговият син — това бях аз. Когато човек си спомня миналото, спомените се преплитат с поверия, митове, суеверия. Също тъй причудливо се смесват мит и хиперболизираните образи от миналото в спомените на Колдуел.“

Читателят вече е разбрал, че в благородната литературна осмоза между мита за Хирон, наставника на Ахил, Язон и Асклепий, и участието на Джордж Колдуел, провинциалния учител по естествена история, няма нищо свръхестествено. Въпреки външното митологизиране на действителността древният мит е напълно демитологизиран от Ъпдайк. Нима има нещо по-прозаично от безцветния живот на Колдуел? Нима всяко човешко поселище не представлява един малък Олимп с целия му арсенал от богове и простосмъртни? Колдуел живее в наше време и зависи от милостта на силните, които се редуват в романа под най-различни лица: те бъркат с гнусна лапа под блузките на ученичките, те пращат в глезена на учителя стоманена стрела, тъпо и безразсъдно превъзнасят фашизма и завоевателния глад на вашингтонските министерски канцеларии. В такъв свят чудеса не стават. И все пак читателят на романа е очевидец на едно чудо — за трите дни на своите скиталства от изпитание на изпитание, от смешен и жалък палячо със синя плетена шапчица Колдуел израства пред очите ни в титан.

Читателят навярно се пита доколко уместна е глава V. Но тъкмо с нея, по средата, където действието добива особено напрежение и стремглаво потича към своята развръзка, некрологът на учителя става пародия, която още повече подсилва драмата на героя. Написан в тона на типичното за такъв случай правило „за мъртвите или добро, или нищо“, този дребнобуржоазен фарс за благополучията и светлите радости в живота на Колдуел хвърля още по-черна сянка над съдбата му.

Защото това е съдбата на цяло поколение, на цяла нация. Действителността в романа е разкрита през три погледа — на Джордж Колдуел, на малкия Питър и на зрелия художник Питър Колдуел. Но макар и различни по усещане, тези три погледа виждат една истина: страданието на обикновения честен човек в съгъстващата се около него еснафска атмосфера, пошлост, подлост, лъжа, мракобесие. Семейство Колдуел вечно няма пари, детството на Питър протича в непрестанни борби срещу структурата на един свят, в който чековете и нахалството решават всичко. И в този свят, както и в древногръцкия мит, Питър се превръща в Прометей, онзи Прометей, заради чийто „грех“ кентавърът Хирон се прощава със своето безсмъртие. От най-обикновено съвременен момче, което обича да ходи на кино, обича да се чувства

самостоятелно и се прекланя пред идоли като Джони Дедман, Питър лека-полека зрее и прониква дълбоко в същността на нещата. Той изповядва открито вярата си, че комунизмът ще спаси света и ще ликвидира нищетата, а вече възмъжал художник в таванския етаж на нюйоркски небостъргач, не се побоява от расовите предразсъдъци на своята съвременност и дълбоко обича негърката с теменужените длани, носещи печата на робската неволя.

Кентавърът Колдуел дълго е скитал по пътищата на Америка и както Хирон от легендата, навсякъде се е стремил да научи къде се корени непоносимата му болка. И е разбрал: не очаквай от никого да ти протегне ръка. В света на бездушните всичко трябва да извършиш сам. Индивидът е престанал да бъде индивид, скрил се е като охлюв в черупката на личните си интереси и пукната пара не дава за това, че един гимназиален учител всъщност истински се стреми към него, към своя ближен. Колдуел стоически носи съдбата си на самотник, без когото най-близките му ще загинат, не му е позволено дори да умре — какво биха спечелили те? Дали празните думи на Библията или чекмеджето с дългове? А какво би станало с най-голямата му надежда — Питър? „Бащата се отрича от възможността да осъществи себе си като личност — споделя самият Ъпдайк, — за да може да осигури бъдещето на сина си. Той жертвува и съвест, и индивидуалност, и безсмъртие във философския смисъл на думата. Само срещу тази цена той би могъл да принесе своята дан за постъпателното движение на живота.“ Колдуел не се залъгва с това, че след смъртта му в некролозите ще пишат добри думи за него, не се залъгва дори с мисълта, че в спомените на близките си ще бъде нещо повече от жалкия чудак, комуто винаги са се присмивали. Но той напруга всички сили, дава цялата си енергия — онова, без което „се превръщаме в тъй наречените мъртъвци“, — за да извърши безименния си подвиг и после да падне „с извърната, към Болтимор глава“.

Колкото и раздвоен и пълен с фобии, Джордж Колдуел е нещастен, но не и слаб. Ъпдайк умишлено подчертава дълбокия контраст между външната комичност на своя герой и огромната му човешка стойност. И ако трябва да търсим по-нататък раздвоението на Колдуел, ще видим, че то излиза от личността му и се пренася в действителността. „Пред него се издигна стръмна умора. Мисълта, че пак ще трябва да маневрира пред Зимърман, мисис Хърцог и цялата

деспотична и неразбираема за него олинджърска банда, му причини повдигане, почна да му се гади. Как е могло бащиното му семе във взрива на безкрайните възможности да се посади именно тук, на този парализиран къс от неблагодарна и враждебна земя, сред тия малобройни, ала неразгадаеми лица, между четирите стени на стая 204?“ Двучленно е положението на Колдуел в света на боговете, двучленно е тяхното отношение към него. Колдуел се противопоставя на своята убийствено сива и безлична среда и в постоянния си конфликт с нея стига до заключението, че в сравнение с неговата собствена мисия на земята тя е куха и за него няма и йота значение. Едва ли не съзнателно той жертвува и достойнство, и приливите на благодарност, които понякога го заливат с не дотам чистопробните си вълни, за да помогне на Питър да вникне в лабиринтите на времето и сам, също тъй без чужда помощ, както и баща си, да намери свое разрешение на всички загадки.

Равносметката на Питър — този твърде нищожен в исторически план Прометей — съдържа извънредно важни резултати. Ако бащата, с цялата прозаичност на земните си патила, все пак с мисли и дух се намира „в звездния простор на идеалите, дето ечат млади гласове“, синът Питър е изплетен от една и съща нишка в тъканта на реалния свят. Но колкото и суетни да са всекидневните грижи на младия Колдуел, толкова по-голям е сатиричният им, насочен срещу общоприетите норми заряд. Питър е истински син на баща си и в крайна сметка, разбрал срещу какви евтини грижи хората разменят живота си, събира достатъчно сили, за да заякчи човешкото в себе си. И въпреки негласния присмех на майка и син — роден естествено от любовта им, — той, колкото и да си мисли, че не знае необходимата дума, накрая я намира: „Но другите не са като теб, татко. Такива като теб няма в целия свят.“ И ние вече знаем заедно с Питър, че семето, посято от бащата, ще покълне в сина — „не пада лист, който да не остави след себе си смолист корен, една изящна следа от копито, едно петънце наследство, което се разпечатва в бъдещето“. Тъкмо в бъдещето е насочен и погледът на писателя Джон Ъпдайк.

Мнозина може би ще намерят „Кентавърът“ странна, двусмислена, противоречива книга. Да се спори с тях, струва ми се, е излишно. Защото никак не е мъчно за онзи, който тръгва от определени позиции, да види в романа така наречената „упадъчност“

или „чужда нам нравствена свобода“. Лесно е да се произнесе и присъдата, че Ъпдайк изхожда от някои модни къснофройдистки разбирания и дори няма да е чудно, ако някои, по инерция, видят дори религиозен мистицизъм. За едно талантливо произведение, каквото е „Кентавърът“, подобни епитети нямат никакво значение — то винаги стои по-високо от модите, от обикнатите шаблони на критиката. Романът на Ъпдайк е толкова силен и човешки разбираем, че онзи, който го чете едновременно с чувствата и разума си, не може да не оцени извънредно високата му литературна и социална стойност.

Връщайки се от първоначалната си мисъл за протеста на младата американска литература, в романа на Ъпдайк открих, че този протест може да намери понякога израз не толкова в комплекса от нови идеи, предлагани от автора, а както в случая с Ъпдайк, който не се стреми към определени внушения — в самата форма на произведението. Независимо от това, че Ъпдайк пише в свой строго индивидуален стил, той построява романа необикновено, скъсва с формалните традиции. Разнообразието от разказвачи — автор, Питър Колдуел, неизвестни нам лица, множеството очи, през които гледаме на събитията и най-вече на главния герой — очите на автора, на сина, на Зимърман, на неизвестния добросъвестен писач на некролози или на Вира Хъмъл, — придават на книгата необикновено сочна плът, правят от Джордж Колдуел триизмерно същество, приближават го на един дъх разстояние от нас. Всичко в книгата е претеглено, с намерено място. Дори езикът със свободните му натуралистични подробности е бунт срещу пуританизма на американското общество. В нашата книжнина език, който не се съобразява с чисто литературната реч, звучи малко странно, може би смущаващо. Но в общия тон на „Кентавърът“ в него е заключен гневът на този външно спокоен млад мъж на име Джон Ъпдайк.

Преводът на романа бе за мен истинска школа. Веднъж обикнал оригинала, преводачът заживява с всяка дума, с препинателните знаци и с пряката реч на героите, почва да мисли като автора, мъчи се да се слее с него и стъпка в стъпка да следва логиката на неговите разсъждения. Тъкмо такова богато и голямо изживяване бе за мен „Кентавърът“. В схватката с езика на оригинала, толкова пъстър, че едва ли би било възможно да му се намери еквивалент, с изненада открих потвърждение на отдавна таеното си подозрение, че

българският език е с безкрайни изразни възможности, че когато пожелаем, от него можем да изтръгнем всичко, за да изкажем всичко.

КРЪСТАН ДЯНКОВ

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.